

Jelenismeret az iskolában

BAJOMI-LÁZÁR PÉTER

A mai társadalmi valóságban szerzett élmények, tapasztalatok feldolgozása az iskolában, a problémákkal történő, kendőzetlen szembenézés, a pedagógus hiteles szerepvállalása az e kérdések körül vitákban, a pluralizmus pedagógiai felvállalása még nem általános gyakorlat iskoláinkban. Ez természetesen több okkal is magyarázható, hiszen a mai pedagógusok többsége egészen másra "szocializálódott" az elmúlt évtizedekben. Ezért is érdemes különös figyelemre az alábbi – egy egyetemi hallgatótól, remélhetőleg jövőbeli pedagógustól származó – írás.

A gimnáziumot a régi rendszer utolsó éveiben végeztem. Mikor történelemórán az 1956-os forradalom került sorra, tanárunk rögtön két órát szentelt a témának: az elsőn elmesélte az októberi eseményeket, a másodikon pedig megtanította, mit kell felelnünk, ha érettségin ezt a tételt húznánk.

Írásomban megpróbálom bemutatni azokat a szocializációs funkciókat, amelyeket az iskolának az elmúlt negyven évben be kellett töltenie, illetve ennek a szerepnek a változásait, majd megkísérlek választ adni arra a kérdésre, vajon ma az iskolarendszer képes-e segítséget nyújtani ahhoz, hogy a jelen társadalmi valóságát – különös tekintettel a rendszerváltásra – sikerrel dolgozzuk fel.

Általánosságban elmondható, hogy az iskolát minden politikai rendszer arra igyekszik felhasználni, hogy olyan új generációkat neveljen fel, amelyek politikai identitásában a rendszer iránti lojalitás dominál. Ez ugyanúgy érvényes a nyugati típusú demokráciákban, mint a kommunista-szocialista rendszerekben, ahol ennek jelei jóval tisztábban kirajzolódtak. A különbség elsősorban abban rejlik, hogy a nyugati iskolák által közvetített értékrend a többség véleményét képviselte, konszenzus alapján jött létre, ezért az egyén sokkal ritkábban került vele konfliktusba.

A második világháború után azonban Kelet-Európában, így Magyarországon is, a művelődéspolitikai célja már nem az volt, hogy a társadalomban már működő elveket továbbadja a felnövő generációknak, hanem arra törekedett, hogy a társadalmat radikálisan átalakítsa. Új erkölcsi-világnézeti ideálokat jelölt ki, és meghirdette a "szocialista embertípus" létrejöttének kívánalmát. Olyan állampolgár felnevelését tűzte ki célul, aki nemcsak az állam és a társadalom, de a politikai hatalom és a hozzá kötődő ideológiai elgondolások iránt is lojális, mi több, elkötelezett.

E célok elérésének leghatékonyabb eszközét az iskolákban, illetve azokban az ifjúsági szervezetekben találta meg, amelyek nemcsak szervezeti formájukban, illetve tevékenységük helyszíne folytán kapcsolódtak az iskolához, de tagolódásuk is azzal párhuzamos volt. (Általános iskola alsó tagozata: kisdobos szervezet; felső tagozat: úttörők; gimnázium és egyetem: KISZ.) Míg az iskolai gyakorlatban a politikai nevelés csupán közvetett módon volt jelen (mindenekelőtt a történelem, a földrajz és az osztályfőnöki órák keretében, de ugyanígy szerepelt az ének-zene órákon, hogy az

oroszórákat ne is említsük), az ifjúsági szervezetek ugyanakkor a "direkt" politizálás feladatát kapták – a mi generációnk ezt szerencsére már csak a szimbólumrendszeren keresztül tapasztalta.

Az iskola szerepe tehát a szovjet felszabadítás vagy megszállás után az lett, hogy a gyerekek felé azt a képet közvetítse, amilyennek a társadalom látni szeretne volna magát, s így a valóság és e kép közötti ellentmondás már eleve magában hordta azt a folyamatot, amely az elkövetkező negyven év során fokozatosan a politikai szocializáció groteszkké válásához, végül pedig tökéletes csődjéhez vezetett.

A kommunista diktatúra lassú "felpuhulása" egyre növekvő mértékben nyújtott lehetőséget a pedagógusoknak – saját személyiségük, illetve az iskola légköre függvényében – arra, hogy a hivatalos álláspontot csupán "hivatalos álláspontként" adják át, és utaljanak egy másfajta értelmezés lehetőségére. Ez a folyamat tetőpontját a nyolcvanas évek második felében érte el, amikor már többé-kevésbé nyíltan el lehetett választani egymástól a valóságot és a hivatalos álláspontot. (Példának hadd utaljunk csak a bevezetőben említett történelemórára.)

A pedagógusoknak eredetileg szánt feladat, a központi elképzelések közvetítése a gyerekeknek így egyre inkább a háttérbe szorult, és helyét átvette a "felsőbb elvárások" ismertetése. Így a gyerekek megtanulták azokat a "tabukat", amelyeket tiszteletben kell tartaniuk, ha nem akarják magukat bajba sodorni, ugyanakkor megtanulták azt is, hogy a mindennapok valóságában ne azok szerint a normák szerint tájékozódjanak, amelyeket az iskolától tanultak, hanem azok szerint, amelyeket az iskolában, tapasztalás útján sajátítottak el. E folyamat "destruktív" hatása összeadódott egy másik szocializációs konfliktus hatásával, nevezetesen a családi szocializációban közvetített, illetve az iskolai szocializációban közvetített értékek konfrontálódásával. Bár a családi politikai szocializáció irányvonala az iskolainál jóval nehezebben rajzolható meg, és természetesen csak az állampolgárok egy bizonyos, s megint pontosan meghatározhatatlan részénél kerültek összeütközésbe a hivatalos ideológia elemeivel, ezek destruktív hatása jóval korábban jelentkezett.

Az iskolai politikai szocializáció egyre inkább fellazuló rendje és a családi szocializáció ebben az időben már egymást erősítő hatása – más tényezők mellett – nagy mértékben hozzájárult ahhoz, hogy a hivatalos ideológia által meghatározott világnézeti elvek előbb játékszabályokká szelídüljenek, majd pedig közröhej tárgyává váljanak (lásd Bacsó Péter filmjét, *A tanút, vagy a 80-as évek rádiókabaréit*), előkészítve így a terepet a rendszerváltozáshoz.

Annak ellenére, hogy az iskola – legalábbis közvetett módon – hozzájárult a rendszerváltáshoz, a tulajdonképpeni rendszerváltás folyamatán kívülrekedt, s a változások is viszonylag megkésve érték el. Ennek okai elsősorban abban a centralisztikus irányításban keresendők, amely mindig is sajátja volt a magyar iskolarendszernek. Az iskola hierarchikus felépítése sem kedvez az alulról jövő változásoknak, mi több, azokkal szemben óvatossá, óvakodóvá teszi, s a kivárási politikáját részesíti előnyben.

Az iskolának azonban alkalmazkodnia kellene a társadalmi változásokhoz. A jelenlegi, nehezen körülírható politikai viszonyok és erőviszonyok ellenére, az első politikai akadályok megszűnésével lehetőség nyílik rá, hogy az iskola megtalálja rendes helyét a társadalmi struktúrában, és betöltse alapvető szocializációs funkcióját. Ez, véleményem szerint, az új körülmények között a következőket jelenti:

1. Az iskola egyik hagyományos funkciója, politikai berendezkedésre való tekintet nélkül, a szocializáció. Ennek a feladatnak most is eleget kell tennie.

2. A társadalmi aktualitások feldolgozásában a családok nagy része nem tud hatékony segítséget nyújtani a gyerekeknek. A gyerekek kommunikációs szükségleteit intézményes formában így csak az iskola tudja kielégíteni.

3. Az elmúlt évek politikai változásai az egész társadalmat arra készítetik, hogy

újraértelmezze a korábban érvényes szabályokat és normákat, hiszen ezek jelentős része elavult. Erre szükségük van azoknak a gyerekeknek is, akik iskolai pályafutásukat még a rendszerváltás előtt kezdték meg.

4. Elvileg lehetőség nyílt arra, hogy az iskola hatékonyan működjön közre egy új típusú állampolgár kialakulásában. Ahhoz, hogy emancipált, kérdéseket megfogalmazó, a társadalmat magukénak valló állampolgárokká váljanak a gyerekek, szükség van arra, hogy az iskola szisztematikusan lehetőséget nyújtson a társadalmi valóság értelmezéséhez.

Bár ezeknek a feladatoknak a betöltése elől elhárultak az elvi-politikai akadályok, a gyakorlatban továbbra is vannak olyan tényezők, amelyek ennek útját állhatják.

1. Megnehezíti a feladatot, hogy a magyar iskolarendszerben a hasonló törekvéseknek nincsenek előzményei. Megfelelő hagyományok, példák híján évekig, évtizedekig eltarthat egy új struktúra kiépítése.

2. A létező hagyományok, szokások éppen ellenkező előjelűek, nem kedveznek az egyéniség, a sokszínűség tiszteletben tartásának. Ez a jelenség nemcsak az iskola strukturális, hierarchikus felépítésében mutatkozik meg, de a mindennapi tanári gyakorlatban is. Az a pedagógus, aki eddigi pályafutása során hozzászokott ahhoz, hogy csak egy véleményt tartson elfogadhatónak (mégpedig azt a véleményt, amelynek képviselőjére őt magát szerződtek), nehezen fog megbarátkozni egy olyan rendszerrel, amelynek lényege éppen a nézetek sokfélesége, illetve a különböző nézetek kinyilvánítása, az a lehetőség, hogy a gyerekek is szót kapjanak.

3. Az ilyen törekvéseket megnehezíti az anyagi feltételek és az eszközrendszer hiányossága is. Megfelelő és kiforrott tankönyvek nélkül az egész kísérlet kudarcba fulladhat.

A jelenlegi körülmények között mennyire tölti be az iskola szocializációs funkcióját? Mennyire teljes a gyerekeknek a társadalomról alkotott képe? Melyek a valóságnak azok a szeletei, amelyekről az iskola torz, vagy hiányos képet közvetít a gyerekeknek?

A kérdés megvizsgálása előtt érdemes megismerni néhány olyan, szociológusok által kifejlesztett módszerrel, amelyek nemcsak abban vannak a tanár segítségére, hogy felmérje a gyerekek valóságképét, de megkönnyíti számára azt is, hogy ezeket az ismereteket a gyerekekkel együtt megszerezze, esetleg kiegészítse.

1. Szóasszociációs módszer. A gyerekek feladata az, hogy egy-egy szó után elmondják, mi jut róla eszükbe. A válaszokat összeírva, rendezve a tanár megtudhatja, hogy melyek az adott fogalomhoz kapcsolódó leggyakoribb, legtipikusabb asszociációk. A módszer előnye, hogy a gyerekek számára nem jelent nehéz feladatot, ezért bármilyen korosztálynál használható, ugyanakkor segíti őket abban, hogy olyan érzelmeket fogalmazzanak meg, amelyekre egyébként nem nyílna lehetőségük.

2. Konkretizálás. A módszer lényege, hogy a gyerekek egy egy általánosítást (például: Ki a szegény?) bontanak le a konkrétság szintjére, egy fogalmat lefordítanak arra a valóságszeletre, amely számukra egyenértékű vele. Ez a módszer abban segít, hogy megtudjuk: egy-egy gyűjtőfogalom hogyan jelenik meg a gyerekek tudatában.

3. Szójegyzék módszer. A tanár különböző fogalmakkal kapcsolatban teszi fel a kérdést a gyerekeknek: szeretik-e azt, vagy sem? A fogalmak köre tetszés szerint változtatható, s azok között aktuális társadalmi és politikai témák is szerepelhetnek. A szójegyzék összeállításánál figyelembe kell venni az adott osztály korát, ismereteit – a korukhoz képest túlságosan elvont fogalmakkal a gyerekek nem tudnak mit kezdeni, azok gyakran hiányoznak is világgépükből.

Ez a módszer alkalmas arra, hogy a tanár a gyerekek különböző fogalmakhoz kapcsolódó érzelmeiről szerezzon ismereteket. Segítségével fel lehet térképezni például a gyerekek politikai kérdésekhez, nemzetiségekhez, kisebbségekhez való viszonyát – a mindennapi élet olyan problémáit, amelyekhez a hagyományos tananyag rendszerint semmilyen útmutatóval nem szolgál.

4. Csoportos beszélgetés. A tudatosan kezdeményezett, és a pedagógus által

vezetett beszélgetések, amelyek a kutatók a *jelenismereti óra* elnevezést adták, szemben a hagyományos osztályfőnöki órával, segítenek abban, hogy a felszínre kerüljenek olyan kérdések, amelyek foglalkoztatják a gyerekeket, de kívül esnek a tantárgyak keretein, és gyakran máshol sincs módjuk rá, hogy a velük kapcsolatban felmerülő kérdéseikre választ kérjenek. Az ilyen, osztályzás nélküli beszélgetések lehetőséget nyújtanak a megszólalásra azoknak a gyerekeknek is, akik más órákon nem mernek megszólalni, illetve – éppen az osztályzás hiányának köszönhetően – egy olyan kommunikációs helyzetet teremtenek, amelyben minden résztvevő egyenlő értékű, hiszen minden vélemény egyformán fontos. Ugyanakkor közelebb hozza egymáshoz a tanárt és a tanulókat, hiszen így a tanár véleménye is csak egy a sok közül, és az "erőviszonyok" kiegyenlítődnek.

Ez a módszer nemcsak abban segít a pedagógusnak, hogy részletesebben megismerje a gyerekekben a világról kialakult képet, de a tanulókat is hozzásegíti ahhoz, hogy nézeteiket rendszerezze és kicserélje.

A forrásmunka (lásd a jegyzetben) nagyon érdekes példát hoz fel az ilyen csoportos beszélgetésre. A vitaindító kérdést, hogy ti. egyenlők-e az emberek, igenlő válasz követi, majd a továbbiakban kiderül, hogy mégis csak vannak olyan emberek – például a cigányok – akik kevésbé egyenlők. A végig lejegyzett beszélgetés nem csak azért szerencsés példa, mert jól ábrázolja a gyerekek gondolkodásának következetlenségét, de direkt módon jelzi az iskolai szocializáció hatását is: a gyerekkorban tanultak döntő befolyását a felnőttkorban vallott nézetekre.

5. A vaktérkép-módszer. A vaktérkép-módszer lényege, hogy a gyerekek egy olyan európa-térképet kapnak, amelyen csak a kontinens határai vannak felrajzolva, s nekik meg kell jelölniük az országok határait. Ezzel a módszerrel a pedagógus megtudhatja, hogyan látják a gyerekek Magyarország helyét Európában – a valóságosnál nagyobbra, kisebbre, keletebbre vagy nyugatabbra rajzolják azt. A módszer tovább fejleszthető úgy, hogy a gyerekeknek más színnel kell bejelölniük a "baráti", illetve az "ellenséges" országokat.

A fenti módszerekkel végzett vizsgálatokból összeállítható a társadalmi problémák egy listája – olyan problémáké, amelyekről nagy valószínűséggel állítható, hogy különben nem váltak volna kommunikáció tárgyává. Ezek közül talán elég néhány témakört említeni:

- a cigányság helyzete, a nem-cigány gyerekek viszonya a cigánysághoz;
- a gyerekekben élő politikai félelmek (a szóasszociációs módszer kimutatta, hogy a gyerekek többsége fél például attól a szótól, hogy "forradalom");
- a szomszédos népektől való félelem (a vaktérkép-módszerrel végzett vizsgálat szerint a gyerekek nagy része "ellenségnek" tartja Romániát, a Szovjetuniót és Jugoszláviát, Csehszlovákiát pedig sem a "baráti", sem az "ellenséges" országok közé nem sorolta be).

Az iskolai gyakorlat még mindig megkerül számos olyan kérdést, amely foglalkoztatja a gyerekeket. Szükségesnek látszik, hogy a jövőben a pedagógusok megismerjék a fent leírt, illetve az azokhoz hasonló módszereket, és segítsenek a gyerekeknek olyan kérdések megoldásában, amelyek különben beléjük "fojtódnának". Ahhoz, hogy a cél valósággá váljon, az anyagi és módszertani feltételek megvalósulása mellett szükség van még valamire: a pedagógusnak valóban legyen bátorsága az ilyen kérdésekről beszélni, merje megmutatni állampolgári-értelmiségi arcát, ne csak szakemberi minőségében vegyen részt az órákon. Legyen bátorsága ahhoz, hogy tisztázza saját viszonyát a társadalmi kérdésekhez.

JEGYZET

E módszerek részletes ismertetése megtalálható – többek között – "Az osztálytükörtől a falfirkákig" című kiadványban. (Szerk. Szabó Ildikó és Szekszárdi Ferencné, ALTERN füzetek 4. IFA, 1992.)